

Instituut voor Milieuvraagstukken / *Institute for Environmental Studies*

Omgevingswaarden en de kust

Dr. J. de Boer, Dr. M. Hisschemöller

R98/12

December 1998

vrije Universiteit *amsterdam*

Onderzoek uitgevoerd in opdracht van het Rijksinstituut voor Kust en Zee

IVM

Instituut voor Milieuvraagstukken
Vrije Universiteit
De Boelelaan 1115
1081 HV Amsterdam
Tel. 020-4449 555
Fax. 020-4449 553
E-mail: secr@ivm.vu.nl

Deze publicatie kan besteld worden bij:

V.U. Boekhandel/Uitgeverij
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam
Tel. +31 - 20 - 444 9410
Fax +31 - 20 - 646 2719

ISBN: 90-5383-642-X

Copyright © 1998, Instituut voor Milieuvraagstukken

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de houders van het auteursrecht.

Inhoud

1. Inleiding	1
2. Mensen en hun omgeving	3
2.1 Functies van de omgeving	3
2.2 Waarde van functievervulling	7
2.3 Besluit	11
3. Continuïteit en verandering	13
3.1 Metaforen en verhaallijnen	13
3.2 Netwerken	15
3.3 Besluit	17
4. Consequenties voor beleid en onderzoek	19
Literatuur	23

1. Inleiding

Naar aanleiding van eerdere contacten over onderzoek naar basiswaarden van de kust is het Instituut voor Milieuvraagstukken (IVM) in de brief van 12 oktober 1998 door het Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat – Rijksinstituut voor Kust en Zee (RIKZ) uitgenodigd offerte uit te brengen voor een korte studie naar de dynamiek waaraan basiswaarden van individuen onderhevig zijn. Hierbij wordt gedacht aan het sociale proces dat ontstaat doordat betrokken individuen met elkaar gaan praten over hun waardering van een beleidsvoornemen en het politiek proces waarin machtsverhoudingen een rol gaan spelen.

Volgens de opgave van de opdrachtgever moet de studie de volgende bestanddelen omvatten:

- een beschrijving van de bovengenoemde processen;
- een uiteenzetting over de mate waarin waarden door deze processen beïnvloed worden en in hoeverre waarden op zichzelf gewaardeerd kunnen worden;
- de gevolgen van dergelijke processen voor beleidsactiviteiten van Rijkswaterstaat.

In deze studie wordt op de genoemde punten ingegaan. Daarbij wordt in hoofdstuk 2 geschetst welke kijk het IVM heeft op de relatie tussen mensen en hun omgeving. Er wordt een theoretisch kader opgezet dat aan diverse omgevingswetenschappen is ontleend. Voortbouwend op ecologische inzichten wordt aangegeven wat sociaal-wetenschappelijke benaderingen hieraan toevoegen. Hierbij is geput uit literatuur uit omgevingspsychologie, sociale psychologie, politicologie en daaraan verwante economische, sociologische, en sociaal-geografische literatuur. Dit kader wordt in hoofdstuk 3 uitgewerkt door nader in te gaan op de rol van metaforen en verhaallijnen bij het denken over veranderingen in de omgeving. Vanuit dit perspectief wordt in hoofdstuk 4 aangegeven hoe onderzoek naar basiswaarden voor het beleid van nut kan zijn en welk type aanbevelingen gedaan kan worden over de opzet en de analyse van zo'n onderzoek.

2. Mensen en hun omgeving

Dit hoofdstuk beschrijft een aantal elementaire inzichten over relaties tussen mensen en hun omgeving die van belang zijn voor de vraag welke waarden de omgeving voor hen vertegenwoordigt. Eerst wordt ingegaan op de functies die de omgeving vervult. Het begrip functie wordt hierbij opgevat als de “werking” van iets die verschil maakt voor de gezondheid en het welzijn van de mensen. Vervolgens komen de waarden aan de orde die aan functievervulling worden toegekend. Op basis van deze inzichten wordt uiteengezet dat aan het gedrag van mensen allerlei signalen zijn af te leiden die iets zeggen over de waarde die de omgeving voor hen heeft.

2.1 Functies van de omgeving

Net als andere organismen selecteren mensen de omgeving waarin ze leven. Dit hangt samen met de vele functies die de omgeving voor hun gezondheid en hun welzijn vervult. Die functies worden doorgaans samengevat in termen van bijvoorbeeld woonfuncties of recreatiefuncties, maar deze termen zeggen meer over de bestemming van een gebied dan over de fundamentele ecologische betekenis die de omgeving voor de mensen heeft. In ecologische termen (Van der Maarel & Dauvellier, 1978) gaat het om:

- de natuur als “drager” van menselijke activiteiten (draagfuncties), bijvoorbeeld door de beschikbaarheid van ruimte en de bescherming tegen natuurgeweld,
- de natuur als “producent” (productiefuncties), zoals bij de levering van energie en water,
- de natuur als “regelaar” (regulatiefuncties), zoals bij de zuivering van afval of het dagritme van levendigheid en rust,
- en de natuur als “bron” van informatie (informatiefuncties), zoals bij het verschaffen van oriëntatiemogelijkheden en esthetische ervaringen.

Dit zijn vanuit de ecologie gezien de essentiële functies die de natuur voor de mensen vervult en die de basis voor maatschappelijke ontwikkeling vormen.

De natuurlijke systemen die deze functies vervullen, werken op verschillende schaalniveaus en zijn vanwege hun onderlinge interacties niet strikt af te grenzen. In feite heeft de natuur voor de samenleving dan ook een multifunctionele betekenis, al is die in de loop der tijd wat op de achtergrond geraakt. Door de maatschappelijke ontwikkeling zijn mensen voor zaken als veiligheid, voedsel-, drinkwater- en energievoorziening tegenwoordig minder afhankelijk van hun directe natuurlijke omgeving dan hun verre voorouders. Zolang die functies in bevredigende mate worden vervuld en er geen onverwachte veranderingen optreden, staan de meeste mensen hier ook niet zozeer bij stil. Dat ligt anders voor de informatiefunctie, omdat die directe raakvlakken met hun gedrag heeft.

Met het oog op de informatiefunctie zijn er vele vragen te stellen over de wijze waarop mensen hun leefomgeving selecteren (Orian & Heerwagen, 1992). Dit zijn vragen zoals: Waar letten mensen op wanneer ze ergens een verblijfplaats gaan zoeken of een plek om

te recreëren? Wat vinden ze positief, wat negatief? Hoe combineren ze positieve en negatieve punten wanneer ze een beslissing moeten nemen om hetzij ergens te blijven hetzij een betere plek te zoeken? Dergelijke vragen hebben ecologische aspecten, waar het gaat om de relatie tussen mensen en hun omgeving, en sociaal wetenschappelijke aspecten, waar het gaat om de relaties tussen mensen onderling. Hieronder wordt eerst op de ecologische aspecten ingegaan.

Ecologische aspecten

Een van de manieren om de genoemde vragen te benaderen gaat uit van de menselijke evolutie (vgl. Tooby & Cosmides, 1992). Vanuit dit perspectief wordt bijvoorbeeld gezocht naar parallellen tussen de wijze waarop de mensen zich tienduizenden jaren geleden, als jagers-verzamelaars, op hun fysieke en sociale omgeving oriënteerden en het gedragsrepertoire van de huidige mensen ten opzichte van hun omgeving. Sommige auteurs geven die parallellen een expliciete inhoudelijke betekenis, waarbij ze veronderstellen dat diverse voorkeuren van de huidige mensen te herleiden zijn tot de omstandigheden waarin hun verre voorouders in een savanne-achtig landschap moesten zien te overleven (vgl. Kaplan, 1992; Orian & Heerwagen, 1992; Ulrich *et al.*, 1991). Zo wordt verondersteld dat mensen vanuit de evolutie een voorkeur hebben meegekregen om hun stress te verminderen door te kijken naar een landschap met bomen en stromend water. Een ander voorbeeld is de voorkeur van mensen om op die plekken te verblijven die de mogelijkheid bieden om een ruimte te overzien en tegelijkertijd rugdekking te voelen, zoals in het overgangsgebied van duinen naar strand.

Of de evolutie inderdaad de inhoud van een aantal menselijke voorkeuren heeft gevormd, zodat die universeel bij alle mensen aanwezig zouden zijn, is echter niet zeker. Wel kan gesteld worden dat mensen tijdens de evolutie het mentale vermogen hebben ontwikkeld dat hen in staat stelt om bepaalde omgevingskenmerken waar te nemen en hun gedrag daarop af te stemmen. Diverse auteurs die het perspectief van de evolutie kiezen, zoeken de parallellen dan ook niet in de inhoud van bepaalde voorkeuren, maar in de elementaire mentale processen die informatie over de omgeving koppelen aan gedrag (Enquist & Arak, 1998). Deze benadering wordt cognitieve ecologie genoemd.

In de cognitieve ecologie wordt gesteld dat mensen, net als andere organismen, in staat zijn om via de neurale netwerken van hun hersenen functionele relaties te ontwikkelen tussen informatie over hun omgeving en hun gedrag. Een eenvoudige vorm van zo'n functionele relatie is het zoeken van toenadering tot aantrekkelijke objecten en het willen vermijden van onaantrekkelijke. Wanneer mensen bijvoorbeeld een gevaar menen waar te nemen, is hun lichaam (hartslag, bloeddruk, e.d.) er vrijwel onmiddellijk op voorbereid om te vluchten of te vechten. In wisselwerking met de omgeving kunnen deze functionele relaties zich tot meer gedifferentieerde vormen van oriëntatie ontwikkelen, zonder dat er sprake hoeft te zijn van een volledig door de evolutie voorgegeven voorkeur.

Onderzoek naar de ontwikkeling van functionele relaties tussen omgeving en gedrag heeft meer inzicht gegeven in de manier waarop mensen waarnemen en hun waarneming leren interpreteren. Dit laatste houdt in dat ze aan datgene wat ze waarnemen, zoals bomen, betekenis geven door er een bepaalde mentale categorie aan te verbinden, zoals

het idee een bos te zien. Een belangrijk punt hierbij is dat ze dit doen in een omgeving die er op het netvlies telkens iets anders uitziet en dat ze ondanks die variaties kunnen leren om gelijkenissen en verschillen te onderkennen. Een bos, bijvoorbeeld, biedt in de loop van het jaar steeds een andere aanblik. Het idee een bos te zien staat dus allerlei variaties toe van kenmerken die in meerdere of mindere mate bij een bos horen.

Er zijn aanwijzingen dat de manier waarop de hersenen die variaties verwerken, in bepaalde gevallen een esthetische ervaring kan oproepen (Enquist & Arak, 1998). Het punt is dat een object, zoals een bos of een gezicht, diverse onderscheidende kenmerken heeft die normaal in wisselende mate voorkomen. Wanneer deze onderscheidende kenmerken in een bepaald geval wel alle aanwezig zijn, ontstaat er een bijzondere ervaring. Zo kan een getekende karikatuur die alle onderscheidende kenmerken van een gezicht accentueert, een veel sterker beeld van de desbetreffende persoon oproepen dan een foto. Via dit zelfde mentale proces kan een bos dat in hoge mate alle onderscheidende kenmerken van een bos vertoont, als een “mooi” bos worden gezien.

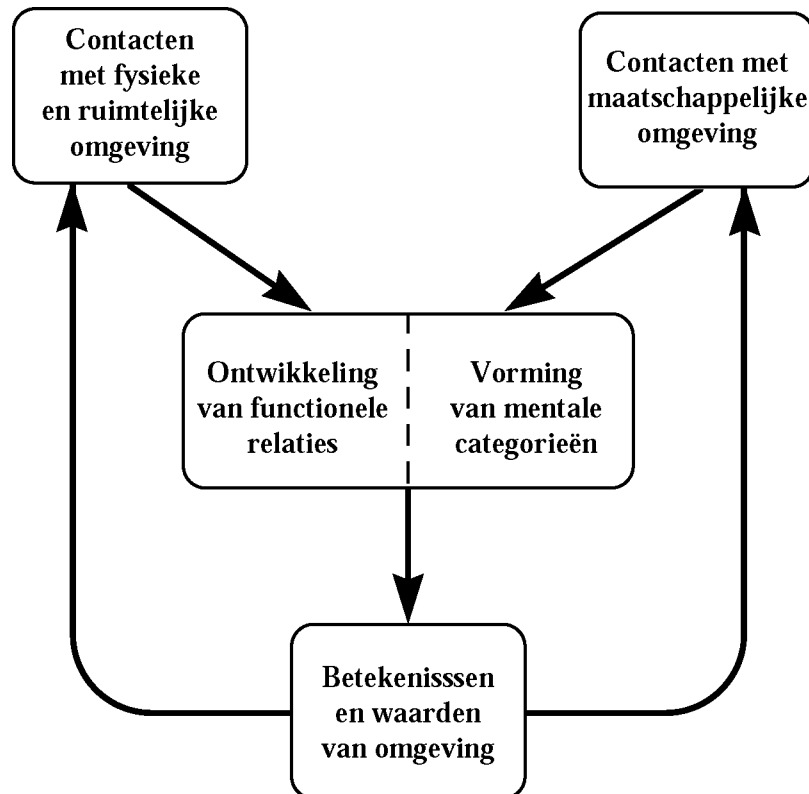
Via dergelijke relatief eenvoudige processen op het niveau van neurale netwerken zijn diverse waarnemingsprincipes te verklaren. Het gaat dan met name om de mate waarin de menselijke aandacht uitgaat naar opvallende kleuren of vormen, naar contrasterende elementen en naar verscheidene vormen van symmetrie. Het is dus niet per se nodig om aan te nemen dat mensen een soort aangeboren voorkeur voor bepaalde landschapstypen hebben, om te kunnen verklaren dat zij bijvoorbeeld de aanblik van een horizon, met de daarbij horende vormen van symmetrie en contrast, zodanig kunnen waarderen dat hun aandacht er volledig in opgaat.

De cognitieve ecologie biedt op een elementair niveau inzicht in functionele relaties tussen informatie over de omgeving en gedrag. Die functionele relaties zijn bij mensen echter veel minder dwingend dan bij andere organismen. Mensen zijn in staat om bewust enige afstand te nemen tot de directe aantrekkende of afstotende invloed die de omgeving op hen kan hebben. Volwassenen kunnen dat ook weer beter dan kinderen, maar kinderen kunnen bijvoorbeeld leren om van een bloem te genieten zonder die te plukken of om voedsel dat er op het eerste gezicht enigszins onappetijtelijk uitziet, toch lekker te gaan vinden.

Om te kunnen begrijpen welke betekenis mensen aan hun omgeving toekennen, moet dus niet alleen worden gekeken naar de functionele relaties die ze in contacten met de fysieke en ruimtelijke omgeving ontwikkelen. Van belang is ook dat ze deel uitmaken van een samenleving met een bepaalde historie en cultuur. Aan het voorgaande moet dan ook worden toegevoegd dat de mentale categorieën die mensen gebruiken om betekenis aan hun waarneming te geven, mede worden beïnvloed door symbolische informatie, vooral in de vorm van taal, die ze in contacten met hun maatschappelijke omgeving ontwikkelen. Deze punten zijn samengevat in figuur 2.1. Waar de cognitieve ecologie zich vooral op de linker helft van de figuur richt, moet de rechter helft worden ingevuld op basis van de sociale wetenschappen.

Sociaal-wetenschappelijke aspecten

Vanuit de sociale wetenschappen wordt vooral gekeken naar relaties tussen mensen en hun omgeving die maatschappelijke vormen hebben gekregen, zoals wonen, werken, recreatie of natuurstudie. In dat kader wordt onder andere onderzoek gedaan naar de symbolische informatie die mensen gebruiken om bijvoorbeeld van ouder op kind door te geven welke relaties met de omgeving in hun maatschappij gangbaar en wenselijk zijn. De hierbij bestaande culturele variaties zijn in wisselwerking met de ecologische omstandigheden en de historie van een gebied tot stand gekomen (vgl. Harris, 1997).

Figuur 2.1 Betekenissen en waarden van de omgeving komen in een tweeledige wisselwerking tot stand.

Symbolische informatie speelt een grote rol bij het beeld dat mensen zich van hun omgeving vormen en de betekenis die zij aan verschillende omgevingskenmerken toekennen. De informatie die ze hierover verwerven, hangt samen met hun individuele eigenschappen, hun gedragsrepertoire en hun sociale positie. Die factoren zijn omgekeerd weer van invloed op de kenmerken van een gebied die voor hen relevant zijn. Zo leven kinderen in een andere omgeving dan volwassenen en letten bijvoorbeeld sportliefhebbers op andere omgevingskenmerken dan natuurliefhebbers.

Vooral in de betekenis die veel mensen aan hun woning toekennen, komt tot uitdrukking dat hun relatie met de omgeving door maatschappelijke factoren specifieke vormen heeft gekregen (Appleyard, 1981; Halpern, 1995). De eigen woning vertegenwoordigt niet alleen een belangrijke symbolische en economische waarde, maar vormt ook de basis waarop ze aanspraak kunnen maken op juridische bescherming tegen inbreuken van

buitenaf, zoals hinder en gevaar. Op allerlei, soms heel subtiele manieren kunnen ze voorts de grenzen tussen hun woning en de buitenwereld markeren. Dit leidt gemakkelijk tot de gedachte dat mensen net als dieren een territorium afbakenen, maar ook deze functionele relatie tussen omgeving en gedrag heeft bij mensen veel gevarieerdere vormen gekregen, getuige de uiteenlopende manieren waarop zij bij het gebruik van hun woning en hun woonomgeving zowel samenwerken en elkaar imiteren als wedijveren.

Van belang is ook dat mensen aan de inrichting en het gebruik van een gebied tot op zekere hoogte kunnen aflezen welke maatschappelijke verhoudingen tussen bijvoorbeeld “de rijken” en “de armen” of “de industriëlen” en “de natuurbeschermers” daaraan ten grondslag liggen. De betekenis die de omgeving voor mensen heeft, wordt dan ook mede bepaald door de resultaten van samenwerking en concurrentie tussen diverse groeperingen bij het gebruik van de ruimte en de functies die een gebied voor hen heeft of zou kunnen hebben.

In deze context kunnen hun eigen keuzemogelijkheden zowel verruimd als beperkt worden door de activiteiten van anderen. Het ontstaan van het Nederlandse polderlandschap vormt een voorbeeld van de ruimere keuzemogelijkheden die mensen door samenwerking kunnen genereren. Een kleinschalig voorbeeld van de beperkingen die mensen elkaar opleggen, is dat een groep jongeren bezit neemt van een plein en zo andere omwonenden de kans ontnemt om die ruimte voor eigen doeleinden te gebruiken. De mate waarin een dergelijke concurrentiedruk wordt ervaren, is een belangrijk aspect van de betekenis die de omgeving voor mensen heeft.

Uit de bovenstaande uiteenzetting blijkt dat de relaties tussen mensen en hun omgeving vanuit verschillende gezichtspunten kunnen worden bekeken en dat die relaties niet op deterministische wijze moeten worden opgevat. Allerlei objecten in hun gebouwde en ongebouwde omgeving kunnen een symbolisch geladen betekenis krijgen. Zo is volgens de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening (1990) het gebruik van materialen als beton en asfalt voor veel mensen tegenwoordig een soort kenteken geworden van alles wat zij ongewenst vinden in de gebouwde omgeving. Dit tot verdriet van sommige architecten die menen dat deze materialen ten onrechte een slechte naam hebben gekregen door de wijze waarop ze de afgelopen decennia in de stedebouw zijn toegepast.

Zowel ecologisch als maatschappelijk gezien is er steeds sprake van wisselwerkingen die ertoe kunnen leiden dat de mensen zich in een bepaalde omgeving al dan niet op hun gemak voelen. Deze wisselwerkingen doen zich voor op het niveau van elementaire mentale processen en ook op het niveau van de maatschappelijke verhoudingen waarin mensen samenleven. Op elk niveau zijn bepaalde verschijnselen aan te wijzen die iets zeggen over de waarde die de omgeving voor hen heeft. In de volgende paragraaf wordt daar nader op ingegaan.

2.2 Waarde van functievervulling

De mate waarin een gebied zijn functies vervult, is te onderscheiden van de waarde die de mensen daaraan toekennen. Dit onderscheid is analytisch gezien wat scherper dan het

onderscheid dat in de ruimtelijke ordening wel wordt gemaakt tussen de gebruikswaarde en de belevingswaarde van een gebied, omdat deze twee waarden in de praktijk vaak nauw samenhangen. Bovendien is het onderscheid tussen functievervulling en waardering algemener toepasbaar, omdat ook natuurfuncties op deze wijze gewaardeerd kunnen worden. Voor een woongebied is het de combinatie van functievervulling en waardering die bepaalt in hoeverre dat gebied voor mensen geschikt en aantrekkelijk is om er te leven.

Het begrip waarde is in dit verband op twee manieren op te vatten, namelijk:

- Als inhoudelijke typering van de reden waarom iets belangrijk wordt gevonden, zoals om redenen van veiligheid, rechtvaardigheid, schoonheid, of zeldzaamheid.
- Als uitdrukking van de mate waarin men schaarse middelen, zoals geld en tijd, wil inzetten om iets te verkrijgen of te behouden.

De eerstgenoemde betekenis van het begrip waarde wordt vooral in de psychologie en de sociologie gehanteerd. De laatstgenoemde betekenis sluit aan bij de wijze waarop in de welvaartstheorie uit de economische wetenschap invulling wordt gegeven aan het begrip welvaart. Beide betekenissen van het begrip waarde worden hieronder kort toegelicht.

Waarden als mentale categorieën

Dat mensen redenen kunnen noemen waarom ze iets belangrijk vinden, vloeit voort uit hun vermogen om tamelijk abstracte mentale categorieën te vormen. Daarmee kunnen ze een groot aantal verschillende situaties of gebeurtenissen onder de algemenere noemer van een waarde brengen. Vaak gaat het hierbij om waarden met een morele strekking die direct of indirect verwijzen naar datgene wat “goed” is in de manier waarop mensen met elkaar omgaan. Toegepast op de omgeving komen dergelijke morele waarden bijvoorbeeld tot uitdrukking in de opvatting dat ook dieren “rechten” hebben die hen tegen onnodig lijden moeten beschermen.

In de psychologische literatuur wordt het accent gelegd op het individu dat zich deze abstracte mentale categorieën eigen maakt en er al dan niet consequenties aan verbindt. Bij onderzoekers die zich op het individueel niveau richten, bestaan verschillende opvattingen over de vraag in hoeverre mensen in staat zijn om waarden te vormen die ze met een zekere consistentie en stabiliteit kunnen toepassen (vgl. Fischhoff, 1991). Enerzijds wordt bijvoorbeeld in het marktonderzoek aangenomen dat mensen gemakkelijk in staat zijn om gedifferentieerd aan te geven waarom iets waarde voor hen heeft. Anderzijds gaan bijvoorbeeld besliskundigen er vanuit dat mensen veelal geen goed gedifferentieerde waarden hebben ontwikkeld, zodat ze vaak uit een situatie moeten afleiden welke waarden er voor hen op het spel zouden kunnen staan.

Het feit dat mensen niet altijd consistent en stabiel zijn bij hun toepassing van waarden, wordt door sommigen gezien als kenmerkend voor de “subjectiviteit” van waarden. Dat is evenwel een minder gelukkige visie, omdat degenen die hun waarden wel consistent en stabiel toepassen, net zo “subjectief” te werk gaan. De vraag waar het om gaat is dan ook welke omstandigheden de vorming van consistente en stabiele waarden beïnvloeden.

Hoewel er in de onderzoekspraktijk verschillende visies op waarden worden gehanteerd, bestaat er wel overeenstemming over het belang van ervaring bij het vormen van waarden (Fischhoff, 1991). Naarmate mensen meer persoonlijke ervaring hebben met de waarden die ze op bepaalde typen van situaties of gebeurtenissen toepassen, kunnen ze die consistent en stabiel tot uitdrukking brengen. Met persoonlijke ervaring wordt hier ook bedoeld op ervaring bij de uitoefening van een bepaald vak. Zo mag worden aangenomen dat een landschapsarchitect een meer dan gemiddelde ervaring heeft met waarden als schoonheid en zeldzaamheid, terwijl een vakbondsleider relatief veel ervaring heeft met waarden als rechtvaardigheid. Beiden kunnen dan elk op hun eigen terrein tot zeer gedifferentieerde waarde-oordelen komen die zowel consistent als stabiel zijn.

In dit verband is het van belang dat marktonderzoekers en besliskundigen zich in hun onderzoekingen richten op het waarderen van zaken waarmee mensen in verschillende mate ervaring hebben. Bij marktonderzoek gaat het vaak om herkenbare categorieën van produkteigenschappen waaraan potentiële kopers meer of minder waarde kunnen toekennen. Wanneer zij het produkt goed kennen, zijn ze bovendien in staat om in te schatten wat voor hen de relevante verschillen tussen diverse varianten van het produkt zijn, zodat ze ook nauwkeurig kunnen aangeven wat ze wel en niet belangrijk vinden. Daarentegen geldt voor een omgevingsvraagstuk, zoals de inrichting van een gebied, dat de categorieën minder duidelijk zijn en dat mensen die dezelfde termen gebruiken (“nabijheid van groen” of “dichtbij het centrum”) heel verschillende dingen kunnen bedoelen die ze impliciet in hun antwoord verwerken (heeft men bij het woord “nabijheid” bijvoorbeeld gedacht aan loopafstand, afstand per fiets of per auto?). Dit is de reden dat besliskundigen eraan hechten om zo specifiek mogelijk vast te stellen wat mensen nu precies waarderen, wat voor gradaties ze aanbrengen en wat ze als schaaluiteinden (beste en slechtste) zien.

Daarnaast is het van belang of een onderwerp, bijvoorbeeld in de politiek, controversiële kenmerken heeft gekregen. Controversiële onderwerpen kunnen de persoon voor een dilemma plaatsen omdat ze aan verschillende waarden appelleren die tot tegenstrijdige conclusies leiden, bijvoorbeeld om hetzij de economie hetzij de natuur meer ruimte te geven. In zulke gevallen kan het van de omstandigheden van het moment afhangen welke waarde de persoon zwaarder lijkt te wegen, zodat hij of zij de indruk maakt niet tot een stabiel waarde-oordeel in staat te zijn. Afgezien van degenen die extreme standpunten innemen, kunnen anderen gaande de politieke discussie min of meer heen en weer geslingerd worden tussen de waarden die in hun ogen het meest relevant zijn.

Sociologisch is de vorming van waarden vooral interessant in relatie met de wijze waarop de mensen in de maatschappij samenwerken, wedijveren en elkaar imiteren. Daarbij spelen waarden zowel een rol bij het samenbinden van groeperingen met een gelijke sociale status, als bij het scheiden van groeperingen met een verschillende sociale status. Vanuit sociologisch perspectief komt het accent dan ook te liggen op de functie van waarden voor de onderlinge verhoudingen van maatschappelijke groeperingen; sommige groeperingen achten zich in bepaalde opzichten “beter” dan andere en menen zich tevens door hun waarden van de “mindere” of “ruwere” groeperingen te onderscheiden.

Deze visie op waarden is vooral van belang om sociale processen op de lange termijn te kunnen begrijpen. Een voorbeeld uit de recente historie is de manier waarop aanvankelijk alleen de welgestelden die zich een buitenhuis konden veroorloven, waardering kregen voor het wonen in een omgeving met veel natuur, waarbij zij aan die natuur een veel hogere waarde toekenden dan de eenvoudige lieden die al buiten woonden (vgl. Goldblatt, 1996). Later heeft dit waardepatroon zich uitgebreid tot mensen uit de middenklasse. Na verloop van tijd kunnen waarden die eerst tamelijk onderscheidend waren voor een bepaalde groepering dus in veel bredere kring worden overgenomen.

Waarden, afweging en welvaart

Gelet op de vele zaken waaraan mensen waarden kunnen toekennen, is schaarste een beperkende factor die hen dwingt keuzen te maken. Niet alles wat ze belangrijk vinden is in gelijke mate te verkrijgen of te behouden. Het afwegen van waarden is onderwerp van studie in de welvaartstheorie uit de economische wetenschap (vgl. Van den Doel & Velthoven, 1990). Deze theorie richt zich op de voorwaarden die vervuld moeten worden om de gezamenlijke welvaart van de individuen in een samenleving (producenten en consumenten) zo groot mogelijk te laten zijn. Het bijzondere van de theorie is dat ze plaats biedt aan een brede opvatting van het begrip welvaart, waardoor ook milieu- en ruimtevraagstukken eronder vallen.

Volgens de theorie heeft welvaart betrekking op alle vormen van behoeftenbevrediging door materiële en immateriële goederen of diensten voor zover die afhankelijk is van economische factoren, dat wil zeggen voor zover bij de behoeftenbevrediging beslag wordt gelegd op schaarse, alternatief bruikbare middelen. Het genieten van een mooi uitzicht, bijvoorbeeld, wordt geacht welvaart op te leveren, wanneer er tijd, geld en/of andere opofferingen zijn besteed om van dat uitzicht te kunnen genieten. Met inbegrip van de informatiefunctie zijn alle functies van de natuur dus in principe relevant om welvaart te genereren.

Door de vele doeleinden die mensen bij hun behoeftenbevrediging nastreven en de schaarse middelen die ze hierbij benutten, is hun individuele welvaart altijd een saldo van positieve en negatieve componenten. Tot de positieve componenten behoort het genot dat het individu ondervindt van al die schaarse goederen en diensten die in staat zijn een behoefte te bevredigen, zoals een wandeling in een natuurgebied of het wonen op een goed bereikbare plaats. Tot de negatieve componenten worden de kosten gerekend die nodig zijn om die goederen en diensten te verkrijgen. Tot de negatieve componenten behoren ook de nadelige effecten die een individu ondervindt tengevolge van de activiteiten van derden, bijvoorbeeld wanneer zijn veiligheid daardoor op het spel komt te staan.

Omdat de individuele welvaart altijd een saldo is van positieve en negatieve componenten, moeten mensen wanneer ze bijvoorbeeld een woning zoeken, elk hun eigen afweging maken, gegeven hun voorkeuren en mogelijkheden. Stedelingen maken wat dit betreft andere keuzen dan dorpsbewoners. Hoewel mensen dus verschillende voorkeuren kunnen hebben, is de afgelopen decennia gebleken dat met het stijgen van de welvaart over het algemeen hogere eisen worden gesteld aan de kwaliteit van woning en

woonomgeving. Dit komt onder andere tot uitdrukking in het toenemend belang dat wordt gehecht aan gevarieerde groenvoorzieningen en de nabijheid van een natuurgebied (vgl. Bender *et al.*, 1997). De waarde die mensen hieraan toekennen in termen van hun individuele welvaart, is tot op zekere hoogte af te leiden uit de prijs die ze voor een aantrekkelijk gelegen woning willen betalen of de kosten die ze willen maken om een natuurgebied te bezoeken.

Individuele welvaart is te onderscheiden van gemeenschappelijke welvaart. Gesteld mag worden dat de mens als eenling en zonder enige vorm van maatschappelijke steun een geringe kans heeft om in de natuur te overleven. Dit onderstreept dat de individuele behoeftenbevrediging mede afhankelijk is van de gemeenschappelijke welvaart in de samenleving. Vanwege deze afhankelijkheid maken individuen vaak een onderscheid tussen voorkeuren voor hun individuele behoeftenbevrediging en voorkeuren voor de wijze waarop de gemeenschappelijke welvaart wordt gecreëerd. De laatstgenoemde voorkeuren kunnen een draagvlak vormen voor een beleid dat verder reikt dan het directe eigenbelang van producenten en consumenten.

Tot de onderwerpen die primair betrekking hebben op de gemeenschappelijke welvaart behoort het creëren van collectieve goederen en diensten, zoals zeedijken, parken en straatverlichting. Het bijzondere van deze goederen en diensten is dat consumptie door de ene persoon niet rivaliseert met consumptie door anderen. Als ze eenmaal aan één individu zijn verschaft, kunnen ze zonder extra kosten ook aan andere individuen ter beschikking staan. Omdat er voor dit type goederen en diensten geen markt bestaat, is tussenkomst van de overheid noodzakelijk om er voldoende aanbod van te realiseren. Naast de “zuivere” collectieve goederen, zoals de eerder genoemde zeedijken, zijn er ook mengvormen. Waar de essentiële functies van de natuur via maatschappelijke voorzieningen worden vervuld, zoals bij de levering van energie en water, is bijvoorbeeld het leidingnet als een collectief goed te beschouwen.

De visie die individuen hebben op hun gemeenschappelijke welvaart komen tot op zekere hoogte tot uitdrukking in het politiek proces. Uit de openbare meningsvorming rond bepaalde onderwerpen is bijvoorbeeld af te leiden in welke mate mensen belang hechten aan de vraag of hun gemeenschappelijke welvaart op lange termijn duurzaam is. Het begrip duurzaamheid geeft uitdrukking aan de waarde die wordt toegekend aan een rechtvaardige verdeling van de mogelijkheden die de huidige en de toekomstige generaties ter beschikking staan om welvaart te creëren. In dit kader passen ook ideeën over het duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen, de gewenste verhouding tussen natuur en samenleving, en de invloed die de mens al dan niet zou moeten hebben op de ontwikkeling van waardevolle natuur. Op deze punten wordt in het volgende hoofdstuk teruggekomen, omdat ze verband houden met veranderingen die in een gebied worden nagestreefd.

2.3 Besluit

In dit hoofdstuk is uiteengezet dat aan het gedrag van mensen allerlei signalen zijn af te leiden die iets zeggen over de waarde die de omgeving voor hen heeft. Die signalen lopen uiteen van de mate waarin ze door een landschap worden geboeid tot de

marktprijzen van woningen en hun standpunten bij politieke besluitvorming. Theoretisch is het uitgangspunt gelegd bij de functies die de natuur vervult als basis voor maatschappelijke ontwikkeling. Voor een aantal van deze functies geldt dat de meeste mensen daar niet zozeer bij stilstaan zolang die in bevredigende mate worden vervuld. Hierdoor komt bij hun waardering een zeker accent te liggen op de informatiefunctie en in het bijzonder op de oriëntatie en de esthetische ervaring die de natuur kan bieden.

De welvaartstheorie is naar voren gehaald als kader waarin op systematische wijze kan worden nagegaan welke waarde mensen toekennen aan het gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Op basis hiervan kan een afweging worden gemaakt van de kosten en de baten van een bepaalde inrichting van een gebied. Daarbij is gewezen op de relevantie van de visie die mensen hebben op de gemeenschappelijke welvaart, waarin ook voorkeuren tot uitdrukking komen over de wijze waarop de natuur ten behoeve van maatschappelijke ontwikkeling wordt gebruikt.

3. Continuïteit en verandering

De relaties tussen mensen en hun omgeving vertonen zowel continuïteit als verandering. Tot de veranderingen behoren beleidsinitiatieven van de overheid die tot een wijziging van de bestemming of de inrichting van een gebied zullen leiden. Zolang de veranderingen zich niet in waarneembare vorm aandienen, zijn mensen voor hun beeldvorming hierover afhankelijk van symbolische informatie, zoals abstracte of gevisualiseerde ideeën over de toekomstige bestemming of de inrichting van een gebied. De wijze waarop mensen deze symbolische informatie opvatten en combineren met hun al bestaande denkbeelden, kan inzicht geven in hun reacties op beleidsinitiatieven van de overheid.

In dit hoofdstuk wordt eerst kort ingegaan op symbolische informatie over de omgeving in de vorm van metaforen en verhaallijnen. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de maatschappelijke netwerken waarin metaforen en verhaallijnen worden ontwikkeld en doorgegeven.

3.1 Metaforen en verhaallijnen

Zoals in hoofdstuk 2 is aangegeven, worden de relaties tussen mensen en hun omgeving mede bepaald door symbolische informatie. Symbolische informatie is onder andere van invloed op:

- de relatie tussen informatie over de omgeving en gedrag,
- het beeld dat men zich vormt van de omgeving en van de wijze waarop die wordt gebruikt of gebruikt zou kunnen worden,
- en de visie die men heeft op de condities die de gemeenschappelijke welvaart bevorderen.

In de literatuur worden vele termen gebruikt om symbolische informatie te specificeren. In relatie met natuur en ruimte wordt vaak gesproken over “concepten” of “metaforen” die vaak niet op zichzelf staan maar deel uitmaken van een “basisvisie” of een “verhaallijn” die bijdraagt tot samenhang en continuïteit bij het opnemen, verwerken en reproduceren van symbolische informatie (vgl. Hajer, 1995; Hornborg, 1996; Schön, 1993). Voor de eenvoud van het betoog worden in deze paragraaf de termen metafoor en verhaallijn gehanteerd.

Metaforen en verhaallijnen geven samenhang aan ideeën voor de ontwikkeling van plannen en voor het mobiliseren van steun om die plannen gerealiseerd te krijgen. Het gebruik van metaforen houdt doorgaans in dat een gecompliceerd probleem, zoals “het broeikas-effect”, op aansprekende wijze in enkele woorden wordt samengevat. Daarmee kunnen allerlei personen en groeperingen die op zichzelf verschillende opvattingen en kennis hebben, toch een gemeenschappelijke noemer vinden om zich met het probleem bezig te houden.

Onmiskenbaar is evenwel dat sommige aspecten van het desbetreffende probleem door de metafoor meer benadrukt worden dan andere, wellicht even belangrijke aspecten. Dit kan tot gevolg hebben dat de metafoor als zodanig het middelpunt wordt van

maatschappelijke tegenstellingen tussen groeperingen die deze aspecten verschillend waarderen. Voorts geldt dat de gekozen terminologie ook misverstanden kan oproepen. Een voorbeeld van dit laatste is de verwarring die bij het publiek kan ontstaan over de vraag of het bij het “broeikaseffect” gaat om een grote stijging van de gemiddelde temperatuur of juist om ogenschijnlijk kleine temperatuurveranderingen in combinatie met een toenemende variabiliteit van het klimaat (Berk & Schulman, 1995; Bostrom, Morgan, Fischhoff, & Read, 1994). De voordelen van een metafoor kunnen dus op zeker moment omslaan in nadelen.

Sommige metaforen worden door plannenmakers bewust gekozen en gepropageerd. Andere ontstaan min of meer spontaan uit de manier waarop mensen met een bepaald probleem omgaan. Dat geldt ook bij problemen in hun relatie met de natuur. Hornborg (1996) heeft erop gewezen dat de keuze van metaforen voor de relatie tussen mensen en de natuur een weerspiegeling vormt van maatschappelijke ontwikkelingen; mensen zien hun relatie met de natuur in termen van hun eigen sociale praktijken. In een traditionele samenleving nam wederkerigheid bij het uitwisselen van geschenken een belangrijke plaats in en die wederkerigheid werd als metafoor ook op de natuur toegepast. Dit is tot op zekere hoogte nog herkenbaar in zegswijzen als “de zee geeft en de zee neemt”. Moderner is de metafoor waarbij de potentiële functies van de natuur als een vorm van “kapitaal” worden aangeduid. Bekend zijn ook de typeringen waarbij de mens respectievelijk als “heerser”, “rentmeester”, “partner” of “participant” van de natuur wordt beschouwd. Dergelijke metaforen zijn bijvoorbeeld gebruikt als hulpmiddel bij het ontwerpen van contrasterende plannen voor natuurgebieden aan de kust (Vellinga *et al.* 1996).

Uit de laatstgenoemde voorbeelden blijkt dat de keuze van metaforen een bepaalde relatie met de natuur kan uitdrukken die overeenstemt met datgene wat mensen in de natuur problematisch of waardevol vinden, zoals bescherming tegen natuurgeweld, de opbrengst van natuurproducten, de soortenrijkdom of de ongereptheid van een gebied. Bij dit laatste komt ook de rol van de mens expliciet naar voren. Tot op zekere hoogte is het idee van natuur zelf een metafoor geworden, waarbij “natuur” en “menselijk ingrijpen” als elkaar uitsluitende categorieën worden gezien. De ontwikkeling en toepassing van ecologische kennis heeft de afgelopen decennia op deze veranderingen een grote invloed gehad. Dit komt tot uitdrukking in het streven om het natuurbeleid van de overheid wetenschappelijk te onderbouwen en in gepopulariseerde ideeën over bijvoorbeeld kringlopen en natuurlijke dynamiek.

Ook in relatie met de kust zijn de afgelopen jaren nieuwe metaforen naar voren gebracht. Naast de bestaande ideeën over waterkering en recreatie is het streven opgekomen om kansen voor het herstel en de ontwikkeling van natuurlijke processen te gaan benutten. De door de overheid gekozen metafoor van dynamisch kustbeheer vertegenwoordigt evenwel niet de enige claim die op grootschalige gebieden aan de kust wordt gelegd. Ook vanuit andere kringen dan de overheid worden van tijd tot tijd plannen in de publiciteit gebracht waarin de mogelijkheden van verdere ontwikkeling van de kust een grote rol spelen. De kust is dan ook in toenemende mate onderhevig aan concurrentiedruk bij het gebruik van de ruimte.

3.2 Netwerken

De bovengenoemde metaforen en verhaallijnen betreffen vrij algemene ideeën en plannen over de wijze waarop in de samenleving met de natuur zou kunnen worden omgegaan. Daaraan is de vraag te verbinden in hoeverre deze nieuwe ideeën van invloed zijn op de betekenis die mensen aan hun eigen omgeving toekennen. In dit verband zijn twee punten in het bijzonder van belang:

- Mensen behoren tot allerlei netwerken waarin ze symbolische informatie over hun omgeving aangereikt krijgen.
- Er zijn allerlei netwerken waarin symbolische informatie over hun omgeving wordt ontwikkeld die hen in meerdere of mindere mate bereikt.

Beide punten zijn relevant om de reacties op beleidsinitiatieven van de overheid te kunnen begrijpen. Ze worden hieronder kort toegelicht op basis van algemene inzichten over de verspreiding en het gebruik van informatie (Kasperson & Dow, 1993; Zaller, 1992).

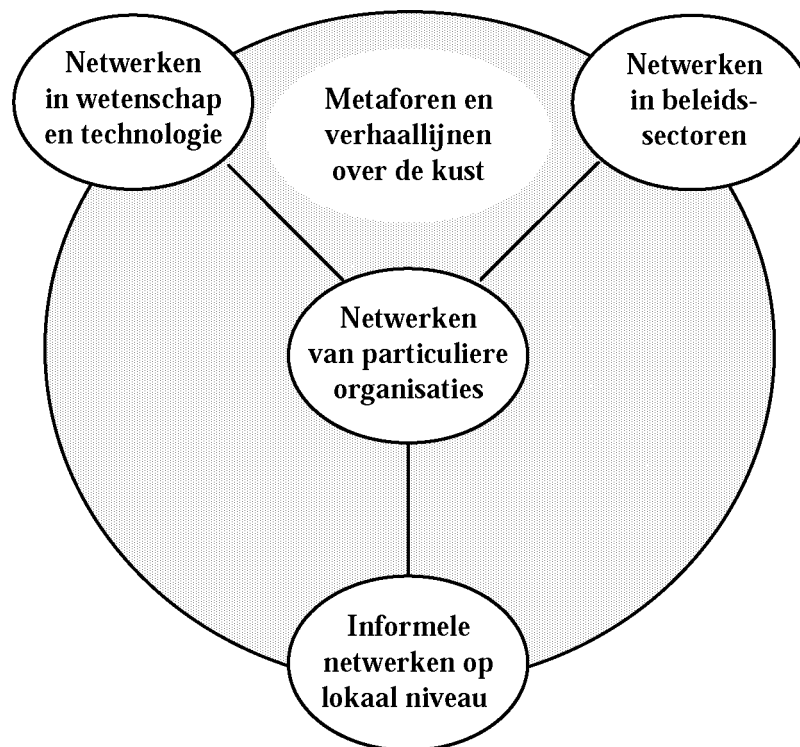
De netwerken waardoor mensen informatie over hun omgeving krijgen aangereikt, lopen uiteen van hun huisgenoten en burens tot de lokale en nationale media. In het dagelijks leven creëren ze op die basis hun eigen metaforen en verhaallijnen over de omgeving waarin ze leven en de dingen die ze daarin meemaken. In het verlengde hiervan zijn er gemeenschappelijke elementen aan te wijzen in de verhaallijnen van de mensen die in een bepaald gebied samenleven. Die gemeenschappelijke elementen kunnen bijvoorbeeld betrekking hebben op:

- de geschiedenis van het gebied,
- op bepaalde karakteristieke kenmerken van hun leefomgeving,
- of op zaken waar ze trots op zijn dan wel vrees voor hebben.

Directe en indirecte verwijzingen naar dergelijke verhaallijnen zijn vaak met een zekere regelmaat terug te vinden in de alledaagse conversatie of op de agenda van discussies over de lokale politiek. Zo kan bijvoorbeeld een dramatische gebeurtenis die het gebied in het verleden heeft getroffen (overstroming in Zeeland, Bijlmerramp), nog lange tijd doorwerken in de betekenis die aan de omgeving wordt toegekend.

Via de media krijgen mensen voorts te maken met metaforen en verhaallijnen die hen in staat stellen om zich een beeld te vormen van de wereld buiten hun directe omgeving. Zoals Zaller (1992) opmerkt, zijn ze hierbij grotendeels afhankelijk van informatie die hun wordt aangereikt door mensen die ze niet kennen en die ze meestal ook nooit hebben gezien. De informatie die hen via de media bereikt, is zeer selectief en tamelijk stereotiep. De aandacht die de meeste mensen hieraan besteden is wisselend en de mate waarin ze in staat zijn kritisch te reageren is afhankelijk van hun voorkennis over het onderwerp in kwestie. Hoewel hun voorkennis meestal wat groter is bij onderwerpen die aan hun eigen omgeving raken, laten ze zich ook daarbij vaak door vluchtige indrukken leiden. Dit betekent dat er bij elk onderwerp dat op een zeker moment in het middelpunt van de publieke belangstelling staat, een onderscheid is te maken tussen een kleine groep van kritische geïnteresseerden en een grote groep die zich een vluchtige indruk vormt.

De vluchtige indruk die veel mensen zich vormen, is een van de factoren die ertoe kan bijdragen dat informatie over nieuwe ideeën hen niet altijd volledig bereikt. Een andere factor is dat die ideeën vaak worden ontwikkeld in andere netwerken dan die waar ze zelf toe behoren. Ter illustratie is in figuur 3.1 een schematische voorstelling gegeven van een aantal netwerken in de samenleving die, al dan niet in onderlinge wisselwerking, elk hun eigen metaforen en verhaallijnen over de kust ontwikkelen. Hierbij is een onderscheid gemaakt naar de wetenschappelijke en technologische netwerken (in disciplines zoals ecologie, hydrologie en civiele techniek), de netwerken van beleidsinstanties (zoals de diverse bestuurslagen en beleidsafdelingen die betrokken zijn bij kust- en natuurbeheer, en ruimtelijke ordening), de netwerken van particuliere organisaties (zoals bedrijven en georganiseerde belangengroepen) en de informele netwerken van bewoners op lokaal niveau.

Figuur 3.1 Een eenvoudig onderscheid in netwerken die elk hun eigen metaforen en verhaallijnen over de kust kunnen ontwikkelen.

Wanneer een beleidsinitiatief wordt genomen dat direct of indirect tot een verandering van de omgeving kan leiden, worden metaforen en verhaallijnen die min of meer gescheiden tot ontwikkeling zijn gebracht, met elkaar geconfronteerd. Vanuit het lokale niveau gezien krijgen de bewoners van een gebied te maken met ideeën over de inrichting van hun omgeving die in een of meer andere netwerken zijn ontstaan. De mate waarin ze bereid zijn die ideeën in overweging te nemen en te accepteren, hangt dan af van:

- de mate waarin die ideeën vanuit hun perspectief en voorkennis te begrijpen zijn,
- de mate waarin de nieuwe ideeën verenigbaar zijn met hun eigen metaforen en verhaallijnen over de omgeving,
- de mate waarin die ideeën vanuit hun perspectief voordelen bieden,

- en de mate waarin ze vertrouwen hebben in degenen die de ideeën presenteren.

Afstand, zowel in de ruimtelijke zin als sociale afstand, kan bij de acceptatie van ideeën een belangrijke rol spelen. Naarmate vanuit lokaal niveau gezien de afstand ten opzichte van het andere netwerk groter is, zullen degenen die de ideeën presenteren doorgaans minder vertrouwen wekken en neemt de kans toe dat de desbetreffende ideeën niet te verenigen zijn met de eigen metaforen en verhaallijnen. Een gedocumenteerd voorbeeld hiervan deed zich voor in een Engelse badplaats nadat op Europees niveau normen waren vastgesteld voor de kwaliteit van het zwemwater. Het idee dat het water aan hun kust vanwege de normoverschrijding als verontreinigd moest worden beschouwd, was zodanig in strijd met de trots van veel bewoners over de kwaliteiten van hun badplaats dat zij dat idee niet wilden accepteren (Bonaiuto, Breakwell, & Cano, 1996).

In dit verband is het van belang dat de positie van wetenschappelijke deskundigen en overheidsinstanties in de moderne maatschappij een aantal complexe veranderingen vertoont (vgl. Giddens, 1992; Wynne, 1996). Om deze veranderingen te typeren wordt vaak gesteld dat het vertrouwen dat mensen in deskundigen en gezagsdragers stellen de afgelopen decennia is afgenomen. Deze typering is misschien wat te simpel, omdat het moeilijk is om vast te stellen of mensen enkele decennia geleden werkelijk zoveel meer vertrouwen in wetenschap en overheid hadden. Het kan ook zijn dat ze toen al sceptisch tegenover deskundigen en gezagsdragers stonden, maar dat ze dat niet zo goed konden verwoorden.

De veranderingen waar het om gaat, vormen een complex van factoren. De mensen zijn tegenwoordig beter opgeleid dan enkele decennia geleden. Het aantal deskundigen dat zich met een bepaald maatschappelijk onderwerp bezig houdt, is sterk toegenomen, maar hun deskundigheid heeft meestal slechts betrekking op een fragment van dat onderwerp. Deskundigen zijn het ook vaker openlijk met elkaar oneens, waarbij ze nogal eens een beroep op het publiek doen om steun voor hun opvattingen te krijgen. Het is dus niet meer zo dat één deskundige een gezaghebbend oordeel over een maatschappelijke kwestie kan uitspreken. Eenzelfde fragmentatie is opgetreden bij de diverse overheidsinstanties die zich met een bepaalde kwestie bezig houden. Deze factoren en ook het feit dat ten minste een klein aantal mensen zich tegenwoordig beter bewust is van hun mogelijkheden om beleidsprocessen te beïnvloeden, hebben het voor de overheid moeilijker gemaakt om steun te verkrijgen voor beleidsinitiatieven die tot een verandering van de omgeving kunnen leiden. Zoals bekend, is de overheid momenteel niet goed op deze ontwikkeling ingespeeld.

3.3 Besluit

In dit hoofdstuk is uiteengezet dat de betekenis en de waarde die de omgeving voor mensen vertegenwoordigt, vaak verbonden zijn met metaforen en verhaallijnen. Dit geldt op het niveau van het individu dat zich op de eigen omgeving richt en op het niveau van maatschappelijke planvorming. Om op lokaal niveau consensus te bereiken over een bepaalde inrichting van de ruimte, moeten de diverse metaforen en verhaallijnen in feite op een nieuwe wijze worden gecombineerd. Soms is dat wellicht eenvoudig, bijvoorbeeld wanneer een “badplaats” een “luke badplaats” zou moeten

worden. In andere gevallen is een meer ingrijpende heroriëntatie op de actuele en potentiële functies van een gebied nodig, bijvoorbeeld wanneer een gebied dat vroeger is drooggelegd nu weer onder water zou moeten worden gezet. Dat vergt een proces van heroriëntatie dat in de huidige maatschappij niet van bovenaf is op te leggen.

Vanwege de concurrentiedruk kunnen mensen door veranderingen in een gebied het gevoel krijgen dat hen iets wordt afgenomen en dat de balans tussen diverse belangengroepen verschuift. Dit geldt in het bijzonder wanneer veranderingen worden gepland die op een bovenlokaal niveau zijn geïnitieerd. Een belangrijk verschil tussen ongeplande en geplande veranderingen is dat er in het laatste geval een initiatiefnemer is die het kristallisatiepunt kan worden in een proces van politieke meningsvorming. Dat proces ontstaat niet vanzelf; er moet ten minste één spraakmakende persoon of groep zijn die de politieke implicaties van het initiatief aan de orde stelt. Het moment waarop dit gebeurt, kan zowel aan het begin als aan het eind van de planvorming liggen. In principe hangt dat af van de wijze waarop de initiatiefnemers met hun plan naar buiten treden en het tijdstip waarop bewoners zich een meer dan vluchtige indruk over het plan vormen.

Het hierop volgende proces wordt niet alleen gevoed door de wijze waarop mensen de waarden die zij aan hun omgeving toekennen in politieke termen gaan verwoorden, maar ook door de wijze waarop de initiatiefnemer aansluit bij het bestaande vormen van samenwerking en wedijver tussen lokale groeperingen. Een initiatiefnemer die tot een bovenlokale instantie behoort, kan bovendien op het probleem stuiten dat zijn optreden bij de mensen op het lokale niveau gemakkelijk wantrouwen oproept. Onverhoopt kan hierbij een zodanige turbulentie ontstaan dat het eigenlijke omgevingsvraagstuk uit het zicht lijkt te verdwijnen, zodat van een creatieve heroriëntatie voorlopig geen sprake kan zijn.

4. Consequenties voor beleid en onderzoek

In de vorige hoofdstukken is in algemene bewoordingen een kader geschetst dat inzicht kan geven in de reacties van de diverse betrokkenen op voornemens van Rijkswaterstaat tot ingrepen in het kustgebied. Hierbij is het accent gelegd op de potentiële en actuele vervulling van gebiedsfuncties, de waarden die aan functie vervulling worden toegekend, de relatie van die waarden met metaforen en verhaallijnen, en de rol van maatschappelijke netwerken bij het ontwikkelen en het in stand houden hiervan. Binnen dit kader zijn aan het gedrag van mensen allerlei signalen af te leiden die iets zeggen over de waarde die de omgeving voor hen heeft, zoals de mate waarin ze door een landschap worden geboeid, de verhalen die ze erover vertellen, de prijs die ze voor een woning willen betalen, de wijze waarop ze hun omgeving in advertenties afbeelden, en hun standpunten bij politieke besluitvorming over de inrichting van het gebied.

Voor zowel het beleid als het beleidsondersteunend onderzoek is het van groot belang om de dynamiek van deze componenten en processen vroegtijdig te onderkennen. Een van de ingangen tot dit veld die momenteel door Rijkswaterstaat worden beproefd, is het opzetten van beschrijvend onderzoek naar de basiswaarden die de kust voor de diverse betrokkenen vertegenwoordigt.

Aan het voorgaande zijn vele inzichten te ontleen die relevant zijn voor de methodologie van een dergelijk onderzoek. Een essentieel punt is dat het hierbij gaat om de vraag hoe de aard van een gebiedsfunctie en de mate waarin die wordt vervuld, raken aan de algemene waarden die mensen zich hebben eigen gemaakt. In dat verband kan gesproken worden van “basiswaarden” die ze aan een gebied toekennen. Dit zijn evenwel geen gefixeerde eenheden, maar denkbeelden die verbonden zijn met metaforen en verhaallijnen over de omgeving, waaraan zowel gemeenschappelijke als individuele ervaringen ten grondslag kunnen liggen. Zo kan het belang dat ze aan “veiligheid” toekennen, deel uitmaken van een verhaallijn over de overstromingen die het gebied in het verleden hebben getroffen of die ze vroeger zelf op een andere lokatie hebben meegemaakt.

De geschiedenis van het gebied en hun eigen levensloop kunnen dus een belangrijke bron van metaforen en verhaallijnen vormen. Daarnaast kunnen bepaalde elementen uit hun leefomgeving een waarde krijgen die is verbonden met het gebruik dat ervan wordt gemaakt, hetzij door henzelf, hetzij door anderen. Dit laatste is een bekend gegeven uit de omgevingspsychologie (vgl. Couterier, 1987), maar de implicaties hiervan worden niet altijd onderkend. Het punt is dat elke gebruiksfunctie van een gebied, zoals zonnebaden of vissen, in feite deel uitmaakt van een verhaallijn waarin de daarbij horende handelingen, belevingen en omgevingscondities een betekenisvolle plaats innemen. Die verhaallijnen vertonen zowel continuïteit als verandering, zoals blijkt uit het voorbeeld van zonnebaden, een activiteit die sinds de berichten over de invloed van zonnestralen op het ontstaan van huidkanker door veel mensen wat voorzichtiger wordt benaderd. Nieuwe verhaallijnen die van elders komen “aanwaaien”, zoals het idee van het surfen, kunnen een gebied een betekenis en een waarde geven die het voordien niet had.

De betekenis en de waarde van grotere of kleinere onderdelen van een gebied kunnen voorts verbonden zijn met metaforen die een aantal typerende omgevingskenmerken samenbundelen. Zo komen in het idee van een “badplaats” of een “natuurgebied” een aantal kenmerken samen die min of meer bij een badplaats of een natuurgebied horen en die onderscheidend zijn ten opzichte van andere delen van het gebied. Wanneer de onderscheidende kenmerken in hoge mate aanwezig zijn heeft dat doorgaans een versterkend effect op waarneming en waardering. Dat wil zeggen, degenen die van een badplaats (natuurgebied) houden, zullen zo’n prototype van een badplaats (natuurgebied) in hoge mate waarderen, maar degenen die er niet van houden, zullen juist zo’n plaats het meest verafschuwen. Uitgaande van het gebied in kwestie is het dus relevant om te weten in hoeverre dat door allerlei betrokkenen als een bepaald prototype wordt gezien en welke onderscheidende kenmerken daaraan zijn verbonden.

Voor een onderzoek naar belevingswaarden kunnen metaforen en verhaallijnen dus een belangrijk ordeningsprincipe vormen. Ze kunnen enige samenhang verschaffen aan een aantal wellicht fragmentarische opmerkingen die mensen over de betekenis en de waarde van hun omgeving maken. Daarnaast is het van belang om deze gegevens te plaatsen in het perspectief van de netwerken waartoe de mensen en het gebied behoren. Dit is om drie redenen van belang.

Ten eerste kan via de lijnen van de netwerken meer inzicht worden verkregen in de patronen van samenwerking en wedijver die relevant zijn voor het ruimtegebruik. Zonder te willen stellen dat er in elke onderzoekslokatie sprake zal zijn van wankele evenwichten tussen allerlei rivaliserende groeperingen, is het zinvol om de onderlinge verhoudingen en de eventuele concurrentie bij het ruimtegebruik in beeld te brengen. Dit houdt in dat de posities die individuen ten opzichte van anderen innemen, in het onderzoek geëxpliciteerd moeten worden. Een bewoner is doorgaans op allerlei manieren met anderen verbonden, maar in de ene gemeenschap kunnen de banden veel hechter zijn dan in de andere. Ook de diverse typen van recreanten kunnen in meerdere of mindere mate contacten hebben in het gebied.

Ten tweede kan via de lijnen van de netwerken een onderscheid worden gemaakt tussen de informele netwerken waartoe de bewoners van een gebied behoren, en de netwerken van bijvoorbeeld particuliere organisaties, overheidsinstanties en wetenschappers. Doorgaans kunnen bewoners niet op alle punten even scherp beschrijven waar het hen omgaat, terwijl bijvoorbeeld vertegenwoordigers van belangenorganisaties dat wel kunnen. Naarmate mensen namelijk meer ervaring hebben met het verwoorden van hun waarden en de toepassing hiervan op concrete omgevingsvraagstukken, zijn hun waardeoordelen consistenter, gedifferentieerder en stabiel. In principe kan het ook aanbeveling verdienen om bij de opzet van het onderzoek reeds te zoeken naar qua ervaring contrasterende groepen, zoals bewoners, lokale politici, journalisten, landschapsarchitecten of andere deskundigen (vgl. De Boer & Van der Grijp, 1991; Hubbard, 1996). Door niet alleen naar het niveau van individuele bewoners te kijken, maar ook informatie van relevante anderen te gebruiken, zijn de reacties vaak te verhelderen, omdat zo bijvoorbeeld duidelijker kan worden waar bepaalde toespelingen op slaan.

Ten derde kan via de lijnen van de netwerken een relatie worden gelegd tussen de informele netwerken op lokaal niveau en de netwerken waarin bepaalde initiatieven en plannen worden ontwikkeld. Juist voor de kust geldt dat allerlei instanties en groeperingen vanuit hun eigen metaforen en verhaallijnen claims op het ruimtegebruik kunnen leggen, waar bewoners vroeg of laat mee worden geconfronteerd. Door deze metaforen en verhaallijnen op dezelfde manier te onderzoeken als die van de bewoners kan meer inzicht worden verkregen in eventuele discrepanties, overeenkomsten en mogelijkheden voor creatieve heroriëntatie. Om op lokaal niveau consensus over een bepaalde inrichting van de ruimte te verkrijgen moet immers worden gezocht naar manieren om de metaforen en verhaallijnen van de desbetreffende bewoners te combineren met die van de plannenmakers.

In algemene zin verdient het dus aanbeveling om dit type onderzoek vanuit de actuele en potentiële functievervulling van een gebied te ontwikkelen en van daaruit relaties te leggen met de netwerken waarin die functievervulling waarde heeft. Hoe uitgebreid een dergelijke aanpak moet zijn is uiteraard afhankelijk van de aard en de omvang van de voorgenomen plannen. De functiegerichte benadering biedt de mogelijkheid om de opzet van het onderzoek en de analyse van de resultaten aan te laten sluiten bij een expliciet theoretisch kader. Benadrukt moet worden dat het belang van theorievorming niet louter een academische kwestie is. Ook beschrijvend onderzoek kan een aanzienlijke meerwaarde krijgen wanneer dat qua opzet en analyse geplaatst wordt in een kader dat theoretisch is onderbouwd, omdat hiermee de basis wordt gelegd voor een zinvolle cumulatie van inzichten.

Literatuur

- Appleyard, D. (1981). *Livable streets*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Bender, A., Din, A., Favarger, P., Hoesli, M., & Laakso, J. (1997). An analysis of perceptions concerning the environmental quality of housing in Geneva. *Urban Studies*, 14, 503-513.
- Berk, R.A., & Schulman, D. (1995). Public perceptions of global warming. *Climatic Change*, 29, 1-33.
- Boer, J. de & Grijp, N.M. van der (1991). *Veiligheid van het vervoer over water: Oordelen van omwonenden, politici en journalisten*. Amsterdam/Rotterdam: Vrije Universiteit, Instituut voor Milieuvraagstukken/Dienst Verkeerskunde.
- Bonaiuto, M., Breakwell, G.M., & Cano, I. (1996). Identity processes and environmental threat: The effects of nationalism and local identity upon perception of beach pollution. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 6, 157-175.
- Bostrom, A., Morgan, M.G., Fischhoff, B., & Read, D. (1994). What do people know about global climate change? 1. Mental models. *Risk Analysis*, 14, 959-970.
- Coeterier, J.F. (1987). *De waarneming en waardering van landschappen*. Academisch proefschrift. Wageningen: Landbouwniversiteit.
- Doel, J. van den, & Velthoven, B.C.J. (1990). *Democratie en welvaartstheorie*. Alphen aan den Rijn: Samsom, H.D. Tjeenk Willink, 3e druk.
- Enquist, M., & Arak, A. (1998). Neural representation and the evolution of signal form. In R. Ducas (Ed.), *Cognitive ecology* (pp. 21-87). Chicago: University of Chicago Press.
- Fischhoff, B. (1991). Value elicitation: Is there anything in there? *American Psychologist*, 46, 835-847.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Goldblatt, D. (1996). *Social theory and the environment*. Cambridge: Polity Press.
- Hajer, M.A. (1995). *The politics of environmental discourse; Ecological modernization and the policy process*. Oxford: Clarendon Press.
- Halpern, D. (1995). *Mental health and the built environment: More than bricks and mortar?* London: Taylor & Francis.
- Harris, M. (1997). *Culture, people, nature: An introduction to general anthropology*. New York: Longman, 7th ed.
- Hornborg, A. (1996). Ecology as semiotics: Outlines of a contextualist paradigm for human ecology. In P. Descola & G. Pálsson (Eds.), *Nature and society; Anthropological perspectives* (pp. 45-62). London: Routledge.
- Hubbard, P. (1996). Conflicting interpretations of architecture: An empirical investigation. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 75-92.
- Kaplan, S. (1992). Environmental preference in a knowledge-seeking, knowledge-using organism. In J.H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby (Eds.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (pp. 581-598). New York: Oxford University Press.
- Kasperson, R.E., & Dow, K. (1993). Hazard perception and geography. In T. Gärling & R.G. Golledge (Eds.), *Behavior and environment: Psychological and geographical approaches* (pp. 193-222). Amsterdam: Elsevier Science Publishers.
- Maarel, E. van der, & P.L. Dauvellier (1978). *Naar een Globaal Ecologisch Model voor de ruimtelijke ontwikkeling in Nederland*. Den Haag: Ministerie van

- Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Rijksplanologische Dienst, studierapport nr. 9.
- Orians, G.H., & Heerwagen, J.H. (1992). Evolved responses to landscapes. In J.H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby (Eds.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (pp. 551-579). New York: Oxford University Press.
- Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening (1990). *Naar ruimtelijke Kwaliteit*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Schön, D.A. (1993). Generative metaphor: A perspective on problem setting in social policy. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (pp. 137-163). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tooby, J., & Cosmides, L. (1992). The psychological foundations of culture. In J.H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby (Eds.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (pp. 19-136). New York: Oxford University Press.
- Ulrich, R.S., Simons, R.F., Losito, B.D., Fiorito, E., Miles, M.A., & Zelson, M. (1991). Stress recovery during exposure to natural and urban environments. *Journal of Environmental Psychology*, 11, 201-230.
- Vellinga, P., H. Goosen, E.C.M. Ruijgrok, H. Aiking, N. Dankers, F. van der Meulen, & J.F. Feenstra (1996). *Inventarisatie mogelijke natuurvisies voor Maasvlakte 2 en omgeving*. Amsterdam/Rotterdam: Vrij Universiteit, Instituut voor Milieuvraagstukken/Projectorganisatie Maasvlakte 2.
- Wynne, B. (1996). May the sheep safely graze? A reflexive view of the expert-lay knowledge divide. In S. Lash, B. Szerszynski, & B. Wynne (Eds.), *Risk, environment and modernity: Towards a new ecology* (pp. 44-83). London: Sage.
- Zaller, J.R. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge, NY: Cambridge University Press.